

[Θέματα ιστορίας της ελληνικής γλώσσας]

Διάλεκτος

Μαρία Κακριδή-Φερράρι (2007)

Ο όρος *διάλεκτος* αναφέρεται συνήθως σε παραλλαγές μιας γλώσσας που χρησιμοποιούνται από ομιλητές μιας συγκεκριμένης γεωγραφικής περιοχής ή, αλλιώς, σε γλωσσικές διαφοροποιήσεις σε σχέση με τον χώρο. Διαλεκτικά -δηλαδή, γεωγραφικά- διαφοροποιημένη είναι π.χ. η εικόνα της αρχαίας ελληνικής που μας παραδίδεται μέχρι τους κλασικούς αιώνες, με διαφορετικές παραλλαγές της να μιλιούνται στις διάφορες περιοχές και τις πόλεις-κράτη (π.χ. ιωνική, αττική, αρκαδική, κυπριακή, αιολική, δωρική, βορειοδυτική), διαλεκτικά διαφοροποιημένη είναι και η σύγχρονη ελληνική (με κρητική, κυπριακή, ποντιακή παραλλαγή κλπ.), όπως αντίστοιχα η γαλλική, η αγγλική, η ιταλική κλπ.

Στη σύγχρονη γλωσσολογία, οι διάλεκτοι εντάσσονται στη γενικότερη μελέτη των γλωσσικών ποικιλιών, μιας έννοιας που θεωρείται ότι αποδίδει καλύτερα την ανομοιογένεια της γλωσσικής πραγματικότητας απ' ό,τι η παλαιότερη αντίληψη που ήθελε τη γλώσσα ένα ομοιογενές σύστημα σημείων. Έτσι, οι γλωσσικές ποικιλίες που μιλιούνται σε μια γλωσσική κοινότητα συνίστανται σε εκδοχές της γλώσσας που αντανακλούν (και συγχρόνως αναπαράγουν) διαχωρισμούς κοινωνικών ομάδων ή δραστηριοτήτων της κοινότητας. Μπορεί να είναι γεωγραφικές, όταν σχετίζονται με τη γεωγραφική ταυτότητα του ομιλητή (οι *διάλεκτοι*), κοινωνικές, όταν συνδέονται με κοινωνικά χαρακτηριστικά του (οι *κοινωνιόλεκτοι*), ή να οφείλονται στις διαφορετικές περιστάσεις της κοινωνικής ζωής και τις επικοινωνιακές τους ανάγκες, οπότε μιλάμε συνήθως για *λειτουργικές ποικιλίες, επίπεδα ύφους ή κειμενικά είδη*, τα οποία σχετίζονται με συγκεκριμένες ασχολίες και πράξεις των ομιλητών. Αυτή η εικόνα πολυμορφίας μιας γλώσσας αφορά τόσο τις σύγχρονες όσο και τις παλαιότερες εποχές, κατά συνέπεια τη συναντούμε, π.χ., είτε κοιτάξουμε την αρχαία είτε τη νέα ελληνική: και οι δύο χαρακτηρίζονται από την ύπαρξη γεωγραφικών, κοινωνικών και λειτουργικών ποικιλιών, όσο και αν ο καθορισμός τους, όταν δεν υπάρχουν αρκετές σχετικές μαρτυρίες, όπως για την αρχαία ελληνική, είναι πολύ πιο δύσκολος για την έρευνα. Να σημειώσουμε εδώ ότι μία από τις ιδιαιτερότητες των αρχαίων ελληνικών διαλέκτων είναι ότι η καθεμία τους συνδέθηκε με ένα ξεχωριστό λογοτεχνικό είδος, συνδυάζοντας έτσι δύο επίπεδα διαφοροποίησης, γεωγραφικό και λειτουργικό.

Μέσα από αυτό το πρίσμα, οι ποικιλίες γενικότερα και οι διάλεκτοι ειδικότερα προϋποθέτουν μια ιεραρχικά υπερκείμενη και αυτόνομη γλωσσική οντότητα, τη *γλώσσα*, στην οποία θεωρείται ότι ανήκουν ως υποδιαιρέσεις της. Οι μορφικές ομοιότητες που παρουσιάζουν μεταξύ τους οι διάλεκτοι στα διάφορα επίπεδά τους (φωνολογικό, μορφοσυντακτικό, λεξιλογικό) αποτελούν το κοινό στοιχείο που τις συνδέει με την υπερκείμενη γλώσσα, ενώ οι διαφορές τους δηλώνουν τη διαφοροποίηση που επιφέρει η γεωγραφική τους κατανομή πάνω στον χάρτη. Η πραγματική υπόσταση όμως της γλώσσας που θεωρείται υπερκείμενη μπορεί να είναι διαφορετική κατά περίπτωση ή κατά εποχή. Στην Αρχαία Ελλάδα της 1ης χιλιετίας, π.χ., δεν βρίσκουμε μαρτυρίες ύπαρξης μιας κοινής υπερκείμενης γλώσσας και η αίσθηση του *ομόγλωσσου*, που αναφέρει ο Ηρόδοτος, ανάγεται σε μια μάλλον υποθετική και αφηρημένη οντότητα κοινής γλώσσας.

Αντίθετα, στις νεότερες εποχές, και ιδιαίτερα μετά τη βιομηχανική επανάσταση και την ανάπτυξη των εθνικών κρατών, τον ρόλο της υπερκείμενης και αυτόνομης κοινής γλώσσας αναλαμβάνουν οι ποικιλίες που αναπτύχθηκαν και καθιερώθηκαν ως πρότυπες (standard) σε κάθε αντίστοιχο κράτος. Αυτό σημαίνει ότι, συγκριτικά με την κάθε τέτοια πρότυπη ποικιλία, που κοινώς ονομάζεται *γλώσσα*, οι διάλεκτοι αντιμετωπίζονται ως *ετερόνομα* συστήματα και έχουν μικρότερο κοινωνικό κύρος: αφενός η χρήση τους περιορίζεται στο ιδιωτικό επίπεδο, διότι οι σημαντικές δημόσιες λειτουργίες εξυπηρετούνται από την πρότυπη γλώσσα, αφετέρου δεν έχουν συνήθως μακρόχρονη ή σημαντική γραπτή παράδοση, λογοτεχνική ή άλλη. Κατά συνέπεια, η χρήση τους σήμερα συνδέεται συνήθως με ομιλητές αγροτικών περιοχών ή μη μορφωμένων κοινωνικών ομάδων.

Ωστόσο, οι διαφορετικές αυτές αξιολογικές στάσεις απέναντι στις γλώσσες από τη μια πλευρά και τις διαλέκτους από την άλλη οφείλονται σε ιστορικοκοινωνικά και όχι ενδογενώς γλωσσολογικά κριτήρια: και αυτό γιατί καμία από τις διαστάσεις με βάση τις οποίες διαχωρίζονται στην καθημερινή πρακτική οι γλώσσες από τις διαλέκτους δεν είναι από μόνη της επαρκές κριτήριο γι' αυτό τον διαχωρισμό, με την έννοια ότι δεν έχει σχέση με εγγενείς γλωσσικές ιδιότητες ή "πλεονεκτήματα" του ενός ή του άλλου είδους ποικιλίας.

Πρώτα-πρώτα, προϋπόθεση για τη σύγκριση και την τοποθέτηση ή όχι δύο γλωσσικών ποικιλιών στον άξονα γλώσσας-διαλέκτου αποτελεί η διαπίστωση ότι, πέρα από τις διαφορές τους, χαρακτηρίζονται και από μορφικές (δομικές) ομοιότητες, οι οποίες ανάγονται στην ιστορική τους καταγωγή: τόσο η ιωνική-αττική όσο και η αρκαδοκυπριακή, π.χ., θεωρείται ότι κατάγονται από μια μορφή πρωτοελληνικής, της οποίας η καθεμιά αποτελεί διαφοροποιημένη γεωγραφικά εξέλιξη. Ωστόσο, σε γλώσσες που εμφανίζουν δομικές ομοιότητες αλλά δεν γνωρίζουμε επαρκώς την ιστορία τους (π.χ. οι γλώσσες της Πολυνησίας), οι ομοιότητες αυτές μπορεί να οφείλονται σε μακρόχρονη και εκτεταμένη επαφή αυτών των γλωσσών και όχι σε διαλεκτική διάσπαση μιας και μόνο γλώσσας. Αυτό δυσχεραίνει τη δυνατότητά μας να βγάλουμε ασφαλή συμπεράσματα για τη φύση της συγγενείας τους: ιστορική-γενετική ή λόγω επαφής; Η ίδια δυσκολία μπορεί να παρουσιάζεται και σχετικά με τον καθορισμό επιμέρους στοιχείων που πιθανόν να μπορούν να φωτίσουν την ιστορία μιας διαλέκτου: ένα κοινό στοιχείο, π.χ., στην ιωνική και τη δωρική μπορεί να μην οφείλεται σε εξελικτική πορεία που να αποδεικνύει, ως επιπλέον επιχείρημα, τη συγγενεία τους, αλλά σε δάνειο της μιας από την άλλη ή σε στοιχείο άλλης ποικιλίας που το δανείστηκαν και οι δύο από κοινού.

Δεύτερον, το γεγονός ότι συνήθως η γλώσσα θεωρείται ότι εμπεριέχει περισσότερα στοιχεία από μία διάλεκτο, είναι δηλαδή μεγαλύτερη σε μέγεθος, είναι πολύ σχετικό: η κοινή/πρότυπη γαλλική, που θεωρείται γλώσσα, μπορεί συγχρονικά να περιέχει περισσότερα στοιχεία απ' ό,τι η νορμανδική διάλεκτος π.χ., ωστόσο, αν θεωρήσουμε ως γαλλική γλώσσα το σύνολο των στοιχείων που περιέχουν οι ποικιλίες όλων των γαλλόφωνων περιοχών, π.χ. τα γαλλικά του Καναδά, της Ελβετίας, της Βουργουνδίας, της Νορμανδίας κλπ., τότε και η πρότυπη/κοινή γαλλική πρέπει να θεωρηθεί μια ποικιλία όπως όλες οι άλλες, μικρότερη σε μέγεθος από τη "συνολική" γαλλική. Το ίδιο ισχύει για την πρότυπη ελληνική γλώσσα, αν συγκριθεί με μια "συνολική" εκδοχή της, που θα περιλαμβάνει, εκτός από την πρότυπη και τις διαλέκτους, την ελληνική των Η.Π.Α., της Αυστραλίας κλπ.

Τρίτον, συνήθως χρησιμοποιείται ως κριτήριο υπαγωγής των ποικιλιών στον άξονα γλώσσας/διαλέκτου η αμοιβαία κατανόηση που θεωρείται ότι έχουν οι ομιλητές τους, ενώ, όταν δεν υπάρχει αμοιβαία κατανόηση, θεωρούμε ότι οι δύο συγκρινόμενες ποικιλίες ανήκουν σε διαφορετικές γλώσσες. Και πάλι όμως, με βάση αυτό το κριτήριο, η ελληνική της Κάτω Ιταλίας και η ποντιακή διάλεκτος, π.χ., θα έπρεπε να ανήκουν σε διαφορετικές γλώσσες, αφού δεν υπάρχει αμοιβαία κατανόηση μεταξύ των ομιλητών τους, ενώ οι ομιλητές των σκανδιναβικών γλωσσών, όπως συχνά αναφέρεται στη βιβλιογραφία, θα έπρεπε να θεωρηθεί ότι μιλούν διαλέκτους μιας μόνης υπερκείμενης γλώσσας.

Τελικά, στην πράξη φαίνεται ότι το τέταρτο κριτήριο στο οποίο βασίζεται η διάκριση αυτή είναι και το επικρατέστερο. Πρόκειται για το ιστορικοκοινωνικό χαρακτήρα κριτήριο του *κύρους* μιας ποικιλίας, το οποίο αφενός οδηγεί στην τυποποίησή της ως πρότυπης, αφετέρου ενισχύεται ξανά με τη σειρά του από αυτή την τυποποίηση. Με άλλα λόγια, ονομάζουμε συνήθως γλώσσα μια ποικιλία η οποία περιγράφεται ως πρότυπη σε γραμματικές και λεξικά, επιτελεί δημόσιες λειτουργίες και διδάσκεται στην εκπαίδευση, ενώ ο όρος *διάλεκτος* (γεωγραφική ή κοινωνική) χρησιμοποιείται για ποικιλίες που δεν έχουν παγιωμένη γραπτή μορφή ή παράδοση, δεν επιτελούν δημόσιες και επίσημες λειτουργίες και δεν διδάσκονται στην εκπαίδευση (λειτουργική διαφοροποίηση). Οι αιτίες οι οποίες συνετέλεσαν ώστε να επιλεγεί για τις επίσημες/δημόσιες λειτουργίες μια γλωσσική ποικιλία έναντι κάποιας άλλης οφείλονται σε ιστορικές συγκυρίες που, για κάποιο λόγο, ενίσχυσαν τη θέση των ομιλητών αυτής της ποικιλίας έναντι των άλλων, είτε βίαια είτε συναινετικά, και δεν έχουν σχέση με εγγενείς γλωσσικές ιδιότητες ή "αρετές" αυτής της ποικιλίας. Οποιαδήποτε άλλη θα

μπορούσε να έχει επιλεγεί σε κάποια διαφορετική συγκυρία. Πάντως, από τη στιγμή που μια ποικιλία επιλέγεται ως πρότυπη και τυποποιείται έτσι ώστε να εξυπηρετεί πολλές και σημαντικές υπερδιαλεκτικές λειτουργίες, είναι αναμενόμενο να εμπλουτίζεται με νέα εκφραστικά μέσα, τα οποία ενισχύουν περαιτέρω το κύρος της και την "υπεροχή" της. Αυτό συνέβη π.χ. με τα πελοποννησιακά ιδιώματα, τα οποία θεωρείται από τους περισσότερους ότι βρίσκονται στη βάση της κοινής νέας ελληνικής του 19ου αιώνα: εμπλουτίστηκαν σιγά-σιγά έτσι ώστε αποτέλεσαν την πρότυπη γλώσσα του 20ού αιώνα, όσο και αν, λόγω των περιπετειών του "γλωσσικού ζητήματος", αυτή η πρότυπη επισημοποιήθηκε αρκετά όψιμα, μόλις το 1976.

Πέρα από την προτυποποίηση μιας από τις υπάρχουσες διαλέκτους, μια άλλη εξέλιξη που μπορεί να εμφανίσει η γλωσσική πορεία μιας διαλεκτικά διαφοροποιημένης περιοχής κάτω από ορισμένες ιστορικές συνθήκες είναι η ανάπτυξη μιας κοινής ποικιλίας, όπως έγινε π.χ. στην Αρχαία Ελλάδα στο τέλος της κλασικής περιόδου και στην αρχή της ελληνιστικής.

Θεωρούμε κοινή μια ποικιλία η οποία αναδύεται από την επαφή διαλέκτων συγγενών μεταξύ τους και η οποία βασίζεται μεν σε αυτές, αναπτύσσει όμως και νέα στοιχεία, που την καθιστούν διαφορετική στο σύνολό της. Η κοινή χρησιμοποιείται στην αρχή ανεπίσημα, σε υπερδιαλεκτικές καταστάσεις, για τη συνεννόηση δηλαδή μεταξύ ομιλητών διαφορετικών ποικιλιών, αλλά μπορεί με τον καιρό να υποστεί τυποποίηση και να εξελιχθεί σε πρότυπη ποικιλία ενός πληθυσμού. Αυτό συνέβη στην Αρχαία Ελλάδα των μετακλασικών χρόνων, όπου οι ιστορικές συγκυρίες της εποχής (δημιουργίες πολιτικών συμμαχιών μεταξύ των πόλεων-κρατών και εκτεταμένες πολιτιστικές ανταλλαγές) οδήγησαν πρώτα στη δημιουργία μιας αττικο-ιωνικής κοινής, κατά τον 4ο αι. π.Χ., και, κατόπιν, στη γνωστή >ελληνιστική κοινή των μακεδονικών κατακτήσεων

Οι γλωσσικές διαδικασίες δημιουργίας κοινής από συγγενείς διαλέκτους περιλαμβάνουν σταδιακή ελάττωση της ποικιλίας των μορφών που απαντούν σε περιστάσεις επαφής διαλέκτων, με τη διατήρηση των κύριων στοιχείων, την εξάλειψη των λιγότερο σημαντικών ή των ιδιαίτερα χαρακτηρισμένων και την απλοποίηση των μορφοσυντακτικών ανωμαλιών. Οι κανονικότερες ή/και οι συχνότερα εμφανιζόμενες μορφές των υποκειμένων συστημάτων έχουν έτσι μεγαλύτερες πιθανότητες να διατηρηθούν και να αποτελέσουν σταθερά στοιχεία της νέας κοινής. Ωστόσο, πολλές φορές η ένταξη ή η προσαρμογή των στοιχείων στην αναδυόμενη ποικιλία προκύπτει και από εξωγλωσσικούς παράγοντες, π.χ. δημογραφικούς, κοινωνικού γοήτρου κ.ά.: επικρατούν δηλαδή στοιχεία της διαλέκτου που κατέχει ηγεμονική θέση μεταξύ των υπολοίπων. Μια κοινή δεν αποκλείεται να χρωματίζεται και αυτή διαλεκτικά στις τοπικές εκδοχές της, όπως π.χ. συνέβη στην ελληνιστική κοινή, που μιλήθηκε σε πολύ μεγάλη έκταση και αναγκαστικά επηρεάστηκε από τοπικές ιδιαιτερότητες. Από την εξέλιξη της ελληνιστικής κοινής στις κατά τόπους παραλλαγές της θεωρείται ότι πηγάζουν και οι νεοελληνικές διάλεκτοι που γνωρίζουμε στη σύγχρονη εποχή.

Ξαναγυρίζοντας στον γεωγραφικό καθορισμό των διαλέκτων, και παρακολουθώντας τις πάνω στον χάρτη, διαπιστώνουμε ότι όσο περισσότερο απέχουν μεταξύ τους δυο συγγενείς μεταξύ τους διάλεκτοι τόσο περισσότερο διαφοροποιούνται. Όσο δηλαδή απομακρυνόμαστε από ένα σημείο αναφοράς X πάνω στον χάρτη, τόσο οι αυξανόμενες διαλεκτικές διαφορές καθιστούν την πρώτη ποικιλία X λιγότερο κατανοητή στους ομιλητές ποικιλιών πιο απομακρυσμένων γεωγραφικά από αυτήν. Το φαινόμενο αυτό ονομάζεται *διαλεκτικό συνεχές* και παρομοιάζεται με τους κρίκους μιας γλωσσικής αλυσίδας, που συνδέει γειτονικές μεταξύ τους περιοχές. Η σταδιακή διαβάθμιση των διαλεκτικών διαφορών που εμφανίζει ένα διαλεκτικό συνεχές καθιστά εμφανή τη δυσκολία που υπάρχει, όταν θελήσει κανείς να καθορίσει ένα ακριβές όριο που να διαχωρίζει μια γλώσσα από μια άλλη συγγενή της πάνω στον χάρτη (π.χ. τα γαλλικά από τα ιταλικά): δεδομένου ότι οι διαφορές στις συγγενείς και γειτονικές διαλέκτους είναι *συνεχείς* (βαθμιαίες), το όριο *ασυνέχειας* που θα καθοριστεί δεν μπορεί να είναι γλωσσικό. Έτσι, όπως στον διαχωρισμό μεταξύ γλώσσας και διαλέκτου τα κριτήρια είναι τελικά κυρίως ιστορικοκοινωνικά, έτσι και στον διαχωρισμό της ετερονομίας των διαλέκτων πάνω σε ένα διαλεκτικό συνεχές, σε ποια γλώσσα δηλαδή "ανήκει" η κάθε διάλεκτος, το κριτήριο και πάλι δεν είναι γλωσσικό αλλά πολιτικό: συνδέει την κάθε διάλεκτο με τη γλώσσα η οποία εξυπηρετεί ως πρότυπη/κοινή το κράτος στο οποίο ανήκουν πολιτικά οι ομιλητές αυτής της διαλέκτου: τη

Γαλλία ή την Ιταλία ή την Ισπανία κλπ.

Οι γεωγραφικές διαφοροποιήσεις μπορούν να αφορούν όλα τα επίπεδα της γλώσσας: το λεξιλογικό, το συντακτικό, το μορφολογικό, το φωνητικό/φωνολογικό. Στη διαλεκτολογική βιβλιογραφία η κατανομή των διαφορών ανά γλωσσικά επίπεδα διαχωρίζει πολλές φορές τους όρους *διάλεκτος - ιδίωμα - τοπική προφορά*. Οι *διάλεκτοι* θεωρείται συμβατικά ότι διαφοροποιούνται μεταξύ τους στα περισσότερα γλωσσικά επίπεδα, αποτελούν δηλαδή επιμέρους συστήματα ποικιλιών, και διαφέρουν έτσι σημαντικά από την κοινή (π.χ. τα ποντιακά, τα τσακωνικά). Τα *ιδιώματα* πάλι εμφανίζουν λιγότερες συστηματικές διαφορές, αποτελώντας έτσι τοπικές παραλλαγές χωρίς μεγάλη διαφοροποίηση από την κοινή ή από κάποια υπερκείμενη διάλεκτο, στην οποία πολλές φορές θεωρούνται ότι ανήκουν ως υποδιαρέσεις της (π.χ. τα ιδιώματα της ανατολικής Κρήτης), μια που θεωρείται ότι υπάρχει αλληλοκατανόηση με τους ομιλητές της. Η *τοπική προφορά* (accent), τέλος, αφορά φωνητικές ή/και φωνολογικές διαφοροποιήσεις. Έτσι, μια υπερκείμενη ποικιλία, όπως π.χ. η πρότυπη ή η κοινή ή μια ευρύτερα διαδεδομένη διάλεκτος, μπορεί να προφέρεται με την τοπική προφορά του ομιλητή. Σημειώνουμε ότι οι διαχωρισμοί αυτοί είναι αρκετά συμβατικοί και δεν διαφοροποιούν απόλυτα διακριτές κατηγορίες παραλλαγών.

Γενικότερα, οι γεωγραφικές διαφοροποιήσεις που χαρακτηρίζουν τις διαλέκτους θεωρείται ότι οφείλονται κυρίως σε φυσικά ή πολιτικά "εμπόδια", που δυσχεραίνουν την επικοινωνία μεταξύ κοινωνικών ομάδων και, κατά συνέπεια, την κοινή εξέλιξη της γλώσσας τους: από τη μια μεριά ορεινοί όγκοι, ποταμοί, θάλασσες, από την άλλη απόσταση από τα αστικά κέντρα, μετακινήσεις πληθυσμών, κατακτήσεις κ.ά. αποτελούν συχνά λόγους διαλεκτικής διάσπασης μιας γλώσσας.

Στη σύγχρονη εποχή, παρατηρείται ραγδαία συρρίκνωση των διαλεκτικών διαφορών, η οποία άρχισε ήδη την εποχή της βιομηχανικής επανάστασης, με την ανάπτυξη των αστικών κέντρων και τη δημιουργία και διάδοση (κυρίως μέσω της εκπαίδευσης) μιας ενιαίας πρότυπης γλώσσας σε κάθε αναδυόμενο έθνος-κράτος. Η συρρίκνωση αυτή συνεχίστηκε με σημαντική επιτάχυνση στη μεταπολεμική περίοδο αφενός λόγω της μεγάλης εξάπλωσης της εκπαίδευσης, αφετέρου λόγω των τεχνολογικών εξελίξεων και της ανάπτυξης των μεταφορών και των επικοινωνιών, που είχαν ως αποτέλεσμα την ελαχιστοποίηση των διαφορών ειδών αποστάσεων.

Από την άλλη πλευρά, οι διαλεκτολογικές μελέτες επισημαίνουν τη δημιουργία νέων διαλεκτικών διαφορών, για τις οποίες μένει να διαπιστωθεί αν θα αποκτήσουν μονιμότερο χαρακτήρα, διασφαλίζοντας με τον ένα ή τον άλλο τρόπο την παρουσία τους στη γλωσσική συνείδηση της ευρύτερης κοινότητας όπου ανήκουν.

Πολλές φορές, ορισμένα *γεωγραφικά* διαλεκτικά χαρακτηριστικά προσλαμβάνουν *κοινωνικό* νόημα, χαρακτηρίζοντας αρνητικά τους ομιλητές τους στα μάτια της κοινότητας. Αυτό συμβαίνει όταν π.χ. οι ομιλητές μιας συγκεκριμένης γεωγραφικής διαλέκτου εντάσσονται στα χαμηλότερα κοινωνικά στρώματα άλλης περιοχής και ο τρόπος ομιλίας τους γίνεται αντιληπτός ως σύμβολο της χαμηλής κοινωνικής τους θέσης. Αυτή είναι, φαίνεται, η περίπτωση των "πρωτοδωρικών" στοιχείων της μυκηναϊκής, που μάλλον ανήκαν στα χαμηλότερα κοινωνικά στρώματα, το ίδιο όμως συμβαίνει και με γεωγραφικά στοιχεία των νεότερων ελληνικών διαλέκτων, όταν π.χ. αντιμετωπίζονται αρνητικά ουρανικές εκδοχές του /n/ ή του /l/ σε ορισμένες θέσεις που δεν αφορούν την κοινή ή όταν κωφώσεις φωνηέντων, χαρακτηριστικό των βορείων ιδιωμάτων, αποδίδονται αποκλειστικά σε αμόρφωτους ομιλητές, π.χ. στις θεατρικές επιθεωρήσεις.

Η διαλεκτολογία, που ασχολείται παραδοσιακά με τη μελέτη των γεωγραφικών ποικιλιών, υπήρξε ο πρώτος κλάδος συγχρονικής περιγραφής της γλώσσας, ο οποίος αναπτύχθηκε στους κόλπους της ιστορικοσυγκριτικής γλωσσολογίας, τον 19ο κυρίως αιώνα, διατηρώντας όμως, όπως ήταν φυσικό, τα θεωρητικά εργαλεία και τους στόχους της τελευταίας: αναζήτηση, περιγραφή και ενδεχόμενη σύγκριση των διαλεκτικών διαφοροποιήσεων μιας γλώσσας, με στόχο να ανευρεθούν αρχαιότεροι τύποι της, που πιθανόν να διασώζονται στις διαλέκτους ως αρχαϊσμοί, και να φωτιστούν έτσι οι φωνητικοί νόμοι που καθορίζουν τη

γλωσσική εξέλιξη. Την ίδια περίοδο, το κίνημα του ρομαντισμού ενίσχυσε τις διαλεκτολογικές μελέτες, σε μια προσπάθεια να διασωθεί ο αγροτικός πολιτισμός, ο οποίος είχε αρχίσει να υποχωρεί σημαντικά με την ανάπτυξη της εκβιομηχάνισης της κοινωνίας.

Στον κυριότερο κλάδο της διαλεκτολογίας, τη *γλωσσογεωγραφία*, οι διαλεκτικές διαφοροποιήσεις καταγράφονται σε χάρτες, τους γλωσσικούς άτλαντες, με τη βοήθεια ισογλώσσων: πρόκειται για μια γραμμή πάνω στον χάρτη που χωρίζει τα όρια της διαφορετικής πραγμάτωσης ενός γλωσσικού στοιχείου (φωνητικού/φωνολογικού, μορφολογικού, λεξιλογικού κλπ.). Τα ισόγλωσσα (ή *ισόγλωσσες γραμμές*) αποτελούν συμβατικά όρια διαχωρισμού, γιατί στην πράξη, όπως είπαμε, οι διαφοροποιήσεις έχουν συνήθως βαθμιαίο χαρακτήρα. Δεδομένου ότι τα ισόγλωσσα αναφέρονται σε ένα μόνο γλωσσικό στοιχείο κάθε φορά, θεωρείται ότι έχουμε ευρύτερες διαλεκτικές περιοχές μόνο όταν σε αυτές συμπίπτει μια ολόκληρη *δέσμη ισογλώσσων*.

Σήμερα, οι μέθοδοι διεξαγωγής διαλεκτολογικών μελετών θεωρείται ότι πρέπει να εμπλουτιστούν, αν δεν το έχουν ήδη κάνει, με τις μεθόδους και τα αναλυτικά εργαλεία των σύγχρονων κλάδων που μελετούν τις γλωσσικές ποικιλίες και κυρίως με αυτά της κοινωνιογλωσσολογίας: χρειάζεται τεχνολογικά ενημερωμένος τρόπος συλλογής αυθεντικών δεδομένων ομιλίας, από όλο το φάσμα του διαλεκτόφωνου πληθυσμού, σε όλα τα επίπεδα ύψους, ενώ η επεξεργασία αυτών των δεδομένων πρέπει να γίνεται χωρίς αποκλεισμό μη γεωγραφικών παραμέτρων που πιθανόν να σχετίζονται με αυτά (π.χ. κοινωνικών) και με τη χρήση για την ερμηνεία τους όλων των διαθέσιμων θεωρητικών και αναλυτικών εργαλείων της σύγχρονης γλωσσολογίας.

Ακόμα και αν οι μαρτυρίες μας για τις διαλέκτους προέρχονται μόνο από γραπτές πηγές, όπως στην περίπτωση της αρχαίας ελληνικής, οι στόχοι και οι επιστημονικές απαιτήσεις εκσυγχρονισμού των μελετών παραμένουν ίδιοι: αποτύπωση, όσο το δυνατόν, ολόκληρης της διαλεκτικής πολυμορφίας της γλώσσας, με προσπάθεια να προσδιοριστεί όχι μόνο η μορφή αλλά και η λειτουργία κάθε είδους ποικιλίας που μαρτυρείται ή υποθέτουμε ότι υπήρξε, γεωγραφικής, κοινωνικής, λειτουργικής, υψηλής ή χαμηλής, γραπτής ή προφορικής.

Βιβλιογραφία

- BRIXHE, C. 2001. Μια σύγχρονη προσέγγιση των αρχαίων ελληνικών διαλέκτων. Στο ΧΡΙΣΤΙΔΗΣ 2001α, 361-370.
- . 2003. Ελληνική διαλεκτολογία: Μια "σχολή του Nancy"; Στο *Η ελληνική γλώσσα και η ιστορία της* (διγλώσση έκδοση), επιμ. Α.-Φ. Χριστίδης et al., 39-45. Αθήνα & Θεσσαλονίκη: ΥΠΕΠΘ & Κέντρο Ελληνικής Γλώσσας.
- BUBENIK, V. 2001α. Η δημιουργία κοινής. Στο ΧΡΙΣΤΙΔΗΣ 2001α, 258-260.
- . 2001β. Η παρακμή των αρχαίων διαλέκτων. Στο ΧΡΙΣΤΙΔΗΣ 2001α, 357-360.
- CHADWICK, J. 2001. Μυκηναϊκή ελληνική. Στο ΧΡΙΣΤΙΔΗΣ 2001α, 291-298.
- CHAMBERS, J. K. & P. TRUDGILL. 1980. *Dialectology*. Cambridge: Cambridge University Press.
- ΔΕΛΒΕΡΟΥΔΗ, Ρ. 2001α. Γλώσσα και διάλεκτος. Στο ΧΡΙΣΤΙΔΗΣ et al. 2001, 50-53.
- DITTMAR, N. 1976. *Sociolinguistics: A Critical Survey of Theory and Application*. Λονδίνο: E. Arnold (με σχολιασμένη βιβλιογραφία).
- HODOT, R. 2000. Αρχαίες ελληνικές διάλεκτοι και νεοελληνικές διάλεκτοι. Στο ΧΡΙΣΤΙΔΗΣ et. al. 2000, 29-34.
- HAUGEN, E. 1966. Dialect, language, nation. *American Anthropologist* 68 (6): 922-935.
- HUDSON, R. A. 1980. *Sociolinguistics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- ΚΑΚΡΙΑΔΗ-ΦΕΡΡΑΡΗ, Μ. 2005. *Γλώσσα και κοινωνικό περιβάλλον: Ζητήματα κοινωνιογλωσσολογίας* (Α' μέρος). *Παρουσία* 64. Αθήνα.
- ΚΑΚΡΙΑΔΗ, Μ., Δ. ΚΑΘΗ & Β. ΝΙΚΗΦΟΡΙΔΟΥ. 1999. Γλωσσική ποικιλία και σχολική εκπαίδευση. *Γλωσσικός Υπολογιστής* 1 (1): 103-112.

- ΚΑΡΑΛΗ, Μ. 2001. Η ταξινόμηση των αρχαίων ελληνικών διαλέκτων. Στο ΧΡΙΣΤΙΔΗΣ 2001α, 284-290.
- ΚΟΝΤΟΣΟΠΟΥΛΟΣ, Ν. Γ. 1988. *Γλωσσικός Ατλας της Κρήτης*. Ηράκλειο: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης.
- . 2001. *Διάλεκτοι και ιδιώματα της νέας ελληνικής*. 3η έκδ. Αθήνα: Γρηγόρης.
- ΜΑΛΙΚΟΥΤΗ-DRACHMAN, Α. 1996. Διαλεκτικός λόγος: Μια μορφή ετερότητας που χάνεται. Στο "Ισχυρές"- "ασθενείς" γλώσσες στην Ευρωπαϊκή Ένωση: Όψεις του γλωσσικού ηγεμονισμού (Πρακτικά ημερίδας, Θεσσαλονίκη 25 Απριλίου 1996), επιμ. Α.-Φ. Χριστίδης, 107-119. Θεσσαλονίκη: Κέντρο Ελληνικής Γλώσσας.
- . 1999. Φαινόμενα δανεισμού και συρρικνώσης του διαλεκτικού λόγου. Στο "Ισχυρές"- "ασθενείς" γλώσσες στην Ευρωπαϊκή Ένωση: Όψεις του γλωσσικού ηγεμονισμού (Πρακτικά διεθνούς συνεδρίου, Θεσσαλονίκη 26-28 Μαρτίου 1997), επιμ. Α.-Φ. Χριστίδης, 533-542. Θεσσαλονίκη: Κέντρο Ελληνικής Γλώσσας.
- MENDEZ-DOSUNA, J. 2001. Αιολικές διάλεκτοι. Στο ΧΡΙΣΤΙΔΗΣ 2001α, 339-350.
- ΠΑΝΤΕΛΙΔΗΣ, Ν. 2001. Πελοποννησιακός ιδιωματικός λόγος και κοινή νεοελληνική. Στο *Μελέτες για την ελληνική γλώσσα. Πρακτικά της 21ης ετήσιας συνάντησης του Τομέα Γλωσσολογίας της Φιλοσοφικής Σχολής του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης* (12-14 Μαΐου 2000), 550-561. Θεσσαλονίκη.
- ΠΕΤΡΟΥΝΙΑΣ, Ε. 2002. *Νεοελληνική Γραμματική και Συγκριτική ("Αντιπαραθετική") Ανάλυση*. 1ος τόμ., *Φωνητική και εισαγωγή στη Φωνολογία*: 1ο μέρος, *Θεωρία*. 2η έκδ. Θεσσαλονίκη: Ζήτη.
- ROMAINE, S. 1994. *Language in Society. An Introduction to Sociolinguistics*. Οξφόρδη: Oxford University Press.
- ΣΕΤΑΤΟΣ, Μ. 1977. Προβλήματα και μέθοδοι διαλεκτολογίας. Στο Α' *Συμπόσιο Γλωσσολογίας του Βορειοελλαδικού Χώρου* (28-30 Απριλίου 1976), 23-29. Θεσσαλονίκη: ΙΜΧΑ.
- ΤΖΙΤΖΙΑΔΗΣ, Χ. 2000. Νεοελληνικές διάλεκτοι και νεοελληνική διαλεκτολογία. Στο ΧΡΙΣΤΙΔΗΣ 2000 et al., 15-22.
- ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΙΔΗΣ, Μ. [1938] 1981. *Νεοελληνική γραμματική. Ιστορική εισαγωγή*. 3ος τόμος του *Άπαντα*. Θεσσαλονίκη: Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών [Ίδρυμα Μανόλη Τριανταφυλλίδη].
- TRUDGILL, P. 1986. *Dialects in Contact*. Οξφόρδη: Basil Blackwell.
- . 2003. Modern Greek dialects: A preliminary classification. *Journal of Greek Linguistics* 4:45-64.
- WALTER, H. 1994. *L'Aventure des langues en occident: Leur origine, leur histoire, leur géographie*. Παρίσι: Robert Laffont.
- ΧΡΙΣΤΙΔΗΣ, Α.-Φ., επιμ. 2001α. *Ιστορία της Ελληνικής Γλώσσας: Από τις αρχές έως την ύστερη αρχαιότητα*. Θεσσαλονίκη: Κέντρο Ελληνικής Γλώσσας & Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών [Ίδρυμα Μανόλη Τριανταφυλλίδη].
- . 2001β. Εισαγωγή [στη Γ' Ενότητα]. Στο ΧΡΙΣΤΙΔΗΣ 2001α, 281-283.
- ΧΡΙΣΤΙΔΗΣ, Α.-Φ. et al., επιμ. 2000. *Η ελληνική γλώσσα και οι διάλεκτοί της* (δίγλωσση ελληνογαλλική έκδοση). Αθήνα: ΥΠΕΠΘ & Κέντρο Ελληνικής Γλώσσας.
- . 2001. *Εγκυκλοπαιδικός οδηγός για τη γλώσσα*. Θεσσαλονίκη: Κέντρο Ελληνικής Γλώσσας (βλ. και www.komvos.edu.gr -> Γλώσσα: Θεωρία-διδασκαλία -> Οδηγός).